

Begravede i Vorbasse fra 1755 til 1813

Af Johs. Lind

Vorbasse sogns ældste eksisterende kirkebog er påbegyndt så sent som 1755 og omfatter årene indtil 1813. I dette forholdsvis korte spænd af år har sognet været betjent af ikke mindre end 8 præster, der hver for sig har sat deres individuelle præg på bogen.

Indtil 1811 omfattede pastoratet også annexsognet Grene, og dette forhold afslører, at kirkebogen ikke altid er en så primær kilde, som vi kunne ønske os det nu. I perioder er der to sognes kirkelige handlinger indført hver for sig, først Vorbasse og så Grene umiddelbart efter. Dette kan formentlig kun være sket, hvis bogen først er blevet ført ved årets afslutning. Hvad har grundlaget i så fald været? En konceptprotokol? løse sedler i skrivebordskuffen? hukommelsen? Det ved vi ikke mere.

Det er især i sognepræst Frederik Lorentzens tid (1777-84), at bogen er blevet ført på denne måde. Almindeligvis er handlingerne indført kronologisk i den rækkefølge, de er forekommet, så at vi nu kan møde dens oplysninger med en mere normal blanding af skepsis og tillid.

Pastor Treu

En af de præster, der påkalder sig særlig opmærksomhed på grund af sin kirkebogsføring, er Ferdinand Ulrik Frederik Treu (1784-89), der har forsynet bogen med en del bemærkninger, der afslører, at denne meget optagne præst bl.a. også har været ganske kraftigt optaget af sin egen situation. Hans skrift er rystende sjusket og synes at gå mere og mere i opløsning med årene. Af den grund skal

også de følgende citater tages med et vist forbehold. Måske kunne en anden læser tolke skriften anderledes end undertegnede!

I dåbsregistret indleder han sin embedsperiode ved at markere sin tiltræden, og et par dåb længere fremme kan han så notere sin indsættelse i embedet: *7. Søndag efter trinitatis blev jeg indsat af S.T.¹⁾ hr. provst Holm (der er min gamle, elskværdige ven, som gratis arbejdede og rejste for min skyld), thi her er ikke en drue for mig selv til vederkvælgelse, end sige for andre.*

Pengekvaler er sikkert også årsagen til, at han senere indleder en dåbstilførsel med disse ord: *Over et fjerdingår derefter, omsider døbt i Vorbasse kirke.. Dåb må have været en mager indtægtskilde det år!*

Ved registrering af begravelser nævner han meget ofte, at der har været holdt ligtale. Formentlig har han gjort det hver gang, for der er nogle vendinger, der antyder, at det har været sædvane på stedet. Også et almisselem blev jordet med ligtale; men der kunne dog gøres forskel; man kunne f.eks. også blive jordet »med alle mulige hæderlige ceremonier og ligtale«.

De ærgrelser, der udsprang af vanskeligheder med at få pengene ind for ydet arbejde, fik lov til at komme til orde, da han havde begravet et barn fra en af hedekolonierne: *Domini-*

Pastor Treus kirkebogsføring. Nr. 3 indeholder hjertesukket over kolonisternes svigtende ydelser. Nr. 8 er notatet om den gamle sognefoged, og nr. 9 er tilførslen om den »navnløse«.

Christen

1788. Fun. pna Nordiska - Lidsjand innand
i fjorðum - pna Nelles - Karen, Potholfsdottir, Karen
Josteinsson, Pna, i Rindum Vest. S. Pna.

in
27

1788. Fun. pna Nordiska - Lidsjand innand
i fjorðum - pna Nelles - Karen, Potholfsdottir, Karen
Josteinsson, Pna, i Rindum Vest. S. Pna.

in
27

1788. Fun. pna Nordiska - Lidsjand innand
i fjorðum - pna Nelles - Karen, Potholfsdottir, Karen
Josteinsson, Pna, i Rindum Vest. S. Pna.

in
27

1788. Fun. pna Nordiska - Lidsjand innand
i fjorðum - pna Nelles - Karen, Potholfsdottir, Karen
Josteinsson, Pna, i Rindum Vest. S. Pna.

in
27

1788. Fun. pna Nordiska - Lidsjand innand
i fjorðum - pna Nelles - Karen, Potholfsdottir, Karen
Josteinsson, Pna, i Rindum Vest. S. Pna.

in
27

1788. Fun. pna Nordiska - Lidsjand innand
i fjorðum - pna Nelles - Karen, Potholfsdottir, Karen
Josteinsson, Pna, i Rindum Vest. S. Pna.

in
27

1788. Fun. pna Nordiska - Lidsjand innand
i fjorðum - pna Nelles - Karen, Potholfsdottir, Karen
Josteinsson, Pna, i Rindum Vest. S. Pna.

in
27

1788. Fun. pna Nordiska - Lidsjand innand
i fjorðum - pna Nelles - Karen, Potholfsdottir, Karen
Josteinsson, Pna, i Rindum Vest. S. Pna.

in
27

1788. Fun. pna Nordiska - Lidsjand innand
i fjorðum - pna Nelles - Karen, Potholfsdottir, Karen
Josteinsson, Pna, i Rindum Vest. S. Pna.

in
27

1788. Fun. pna Nordiska - Lidsjand innand
i fjorðum - pna Nelles - Karen, Potholfsdottir, Karen
Josteinsson, Pna, i Rindum Vest. S. Pna.

in
27

ca *Reminiscere*²⁾ blev ligeledes jordet med lig-tale som de forrige, efter vedtagen skik her: Lauge fra kolonien, - Pater:³⁾ Jens Mogensen - Mater:⁴⁾ Ane Mar. Laugesd. - NB: Fra kolonien slet ingen tiende - mådeligt offer - og på borg alle ligtaler - og for resten ej en snus at æde, Mich. 7,16.

Mich. 7,16 begynder i moderne oversættelse således: *Lad folkene se det og blues ved al deres vælde...* Dette har næppe været prædike-tekst, men må være præstens kommentar til kolonisternes påholdenhed, som kunne for-tjene at blive udråbt for verden!

Prædiketekster har pastor Treu anført ind-mellem. Da den pengestærke selvejer og gårdhandler Christen Høllund i 1788 må be-grave sin 87 år gamle kone, går Treu ud fra Sal-me 90,10: *Vore livsdage er halvfjersindstve år, og kommer det højt, da firsindstve. Deres herlighed er møje og slid; thi hastigt går det, vi flyver afsted.* - Treu har uden tvivl kunnet op-træde som en disciplineret prædikant, der kendte sin prædikenlære. Det nævnte skrift-sted angives at være *exordium*, et tematisk op-læg inden selve prædikenens hovedstamme. Det er et element, der kendes tilbage til mid-delalderens prædikekunst, og som også blev anvendt og anbefalet af Martin Luther. Som egentlig prædiketekst har Treu ved denne be-gravelse anvendt Mich. 2,10: *Op, ryk ud! Thi her kan I ikke bo for den urenheds skyld, som volder svar fordærv.*

Kun een gang mere er der angivet både *exordium* og prædiketekst. Det er, da byens skoleholder Peder Bredenberg skal begraves. *Exordium* er Jer. 40,4: *Se, nu tager jeg idag lænkerne af dine hænder...* - Prædiketeksten synes at være Phil. 1,17, hvilket imidlertid van-skeligt giver mening, medmindre der henty-des til forhold, som nu er gået i glemmebo-gen.

Helt konkrete forhold kunne netop godt

give Treu anledning til tekstvalget, og forbin-delsen mellem tekst og begivenhed kan nok forekomme lidt tynd. Som da den gamle sog-nefoged Anders Pedersen skulle begraves. Her valgte præsten Rom. 16,23: *Gajus, min og den hele menigheds vært, sender hilsen til jer, Erastus, byens kæmner, og broderen Kvintus sender hilsen til jer.*

Det må være *byens kæmner*, der er tilknyt-ningspunktet; det må have været noget af det nærmeste, man kunne komme til en bibelsk omtale af sognefogeder.

Et par gange har Treu selv angivet tilknyt-ningspunktet. Da han ved en barnebegravelse har brugt 2. Kor. 11,25 (*Jeg har været eet døgn i dybet*), anfører han, at barnet har levet netop et døgn. - Et barn, der var dødt ved fødselen og derfor ikke kunne blive døbt, er i protokollen registreret som *navnløst*, og Treu har så taget sit udgangspunkt i *Kleofas og den anden, unavngivne discipel*. Det er fortællingen i Lu-kasevangeliet om de to disciple, der på vej til Emmaus får følgeskab af den opstandne Jesus (Luk. 24,13-35). Lukas meddeler kun navnet på den ene af disciplene. Den anden er for så vidt *unavngiven*. Tråden til teksten er unægte-lig lidt tynd; men meningen er sikkert god nok: Selv om man ikke er blevet døbt (har fået navn) kan man godt være en Jesu discipel. Hensigten har været at indgyde håb og trøst, både i dette tilfælde og i de foran nævnte, hvor døden fremstilles som befrielse.

Treu har utvivlsomt været mere værd som præst end som kirkebogsfører. I den sidste egenskab er han en sand rædsel. Han kan ind-føre en begravelse med tomme pladser til bå-de navn og alder i håb om at få sådanne deta-

Pastor Müllers samvittighedsfulde kirkebogsføring. Provst Sølling, der har efterset bogen 10. oktober 1800, må have været godt tilfreds.

ljer på plads senere. Men andre ting har optaget ham mere. Pladserne står tomme endnu.

Pastor Müller

Wulf Christoffer Müller, der var præst i Vorbasse fra 1794 til sin død i 1802, er med hensyn til kirkebogsføring Treus udtalte modstykke. Handlingerne er indført i streng kronologisk orden, for dåbsregistreringens vedkommende endda med adskillelse af hjemmedåb og senere fremstilling i kirken, hvilket medfører, at oplysning om et barns dåb må søges to forskellige steder, adskilt af de øvrige begivenheder, der i kronologisk orden er forekommet mellem dåb og fremstilling.

I begravelsesregistreringen anfører han aldrig ligprædiken eller personligt interesserede kommentarer, men derimod ganske ofte dødsårsag. Det er en skik, der videreføres af hans efterfølger, der ydermere i en række tilfælde indfører jordemodererklæring om dødfødte børn med formodet årsag og eventuelle oplivningsforsøg. Således får vi for årene 1794-1811 en ganske god præsentation af det, der dengang kunne give anledning til utidlig død.

Statistik

Undersøgelsen omfatter de begravelser, der er foregået i Vorbasse sogn i perioden 1755-1813, - eller som muligvis gør det. Det betyder, at nogle få udensofns er taget med. Såsom en Vejlekøbmand, der døde her på vej til Varde, en kobbersmed fra Flensborg, der måtte lade sit barn begrave her, og en ung kvinde fra Hejnsvig sogn, som i det hårde efterårsvejr gik vild på Moltkenberg marker og først blev fundet to uger senere. - Hvor det er klart, at de døde tilhører annexsognet, er de ikke taget med; men det er de, hvor oplysning om hjemsted mangler.

Således er der blevet registreret 547 begra-

velser. Målt i personer ville det være en lille smule mere, da tvillingebegravelse er regnet for een begivenhed.

Om 45 børn er der ikke oplyst køn, heriblandt 24 dødfødte. Alderen er ikke oplyst i 11 tilfælde, men er iøvrigt som oftest angivet med stor præcision på år og måned, sommetider også uger og dage. Denne præcision er måske kun tilsyneladende. Som vi kender det fra vor egen tid, kan man udmærket huske sin fødselsdag, selv om man måske ikke rigtig har på rede hånd, hvor mange år man er. Hvis man blot kender fødselsdagen, er det nemt nok at gøre rede for måneder og dage, men årssangivelsen kan stadig være usikker. Der er da også nogle afvigelser i forhold til folketællingen 1787.

En vis manglende præcision foreligger også i de vekslende præsters omhu med overhovedet at få begravelserne ført til protokols - foruden naturligvis evt. i undertegnede læsning af den foreliggende tekst. - Men dertil bør føjes endnu et forbehold overfor for kraftig generalisering. Særlige forhold på stedet kan have medvirket til at gøre sognet atypisk. Vi kender eet sådan forhold: hedekolonisationen, der gjorde Vorbasse sogn til hjemsted for en del af de indvandrede kolonister. De fleste af dem rejste snart igen; men forinden nåede de at bidrage flittigt til statistikken for børnebegravelser, hvorimod de ikke nåede at bidrage meget til den for deres eget vedkommende. Dette kan få børnedødeligheden til at synes noget større, end man kan vente at finde den

En begravelsesside fra pastor Wandalls embedstid. Den sidste tilførsel i 1807 angår et dødfødt barn i Grene sogn. Der har i dette tilfælde været anvendt en uddannet jordemoder, der har kunnet iværksætte diverse genoplivningsforsøg: mundens rensning, varmt bad, indblæst luft og gnidning på brystet og under fødderne. »Indblæst luft» kan vel ikke være andet end en tidlig version af mund-til-mund-metoden!

17de Jan. Andros Andros af Nibel 68 lars 4 maaned. lod af kongen; indkommet af kongen.

18de Jan. Andros Kristensen justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

4de Jan. Justis Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros. Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros. Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

26de Jan. Justis Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros. Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

16de Febr. 82de No. 1015; an 4de af Justis Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

26de Febr. 1de Marts. Thomas an 6de af Justis Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

9de Apr. 12de Apr. Ser an 8de af Justis Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

12de Apr. Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

10de Marts. Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

7de Marts. Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

15de Marts. Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

15de Marts. Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

18de Marts. Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

25de Marts. Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

20de Dec. Justis Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

1808

18de Dec. 1807. Justis Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

18de Dec. 1807. Justis Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

18de Dec. 1807. Justis Andros Kristensen og Justis Andros Andros af Naarbofte 75 lars og nogle Maaned, 18 lars an paa Andros.

generelt: Af de 547 begravelser vedrører de 267 børn under 10 år. Når man tager i betragtning, at der var tvillinger iblandt dem, kommer procenten op over 50.

Levealder

51 begravelser vedrører dødfødte. Af de kønsregistrerede børn under 10 år er der 122 drenge og 102 piger.

Hvis man medtager alle de kønsregistrerede i en beregning af levealder, bliver gennemsnitslevealderen for mænd 30 år og for kvinder 34 år. - Disse tal siger ikke meget andet, end vi vidste i forvejen, nemlig at børnedødeligheden var uhyre stor, og at drengebørnene var hårdest ramt. Det kan være berettiget at se

bort fra den specielt udsatte børnegruppe for at undersøge, hvordan det så ellers gik, hvis man var blandt de heldige, der slap igennem de første år. Når man ser bort fra samtlige børn under 10 år, er der tilbage 129 mænd og 140 kvinder, hvis alder er angivet. For disse grupperes vedkommende, er gennemsnitsalderen 58 år for mænd og 58,6 år for kvinder. Det er ikke nogen stor forskel, men forløbet er forskelligt for de to grupper.

Følgende skema viser dødsfaldene for mands- og kvindegruppen fordelt på opnået levealder. For hver gruppe er efter det faktiske antal begravelser anført, hvor stor en procentdel disse udgør af gruppen, og hvor mange af dem, der overlever dette alderstrin.

Aldersklasse:	Mandkøn:			Kvindelkøn:		
	antal døde	% døde	overlevende	antal døde	% døde	overlevende
10-19 år	11	8,5	91,5	8	5,7	94,3
20-29	11	8,5	83,0	9	6,4	87,9
30-39	5	3,9	79,1	12	8,6	79,3
40-49	8	6,2	72,9	16	11,4	67,9
50-59	17	13,2	59,7	15	10,7	57,2
60-69	31	24,0	35,7	30	21,4	35,8
70-79	28	21,7	14,0	26	18,6	17,2
80-89	15	11,6	2,4	18	12,9	4,3
90-99	2	1,6	0,8	6	4,3	0,0
100-	1	0,8	0,0			

Det viser sig, at drengene, der var mest udsatte for døden allerede inden det 10. år, bevarer denne status til langt op i alderen. Selv når man som her har »nulstillet« status ved 10 års alderen, kommer mændene øjeblikkeligt foran igen. Først i 40 års alderen har kvinderne indhentet dem, så at deres overlevelsesprocent en overgang er lavere, men kun for to dekader. At så en enkelt mand haler sejren hjem ved at blive sine 101 år, forrykker ikke billedet.

- Vor almindelige forestilling er vistnok, at i gamle dage var det mest synd for kvinderne, fordi de i stort tal skulle dø i barselssengen, hvorimod mændene ingen særlige leveproblemer havde. Denne opfattelse må søge sin bekræftelse andetsteds end i Vorbasse sogn. Her havde kvinderne størst udsigt til at blive gamle.

Dødfødte børn

Jævnt fordelt på hele perioden forekommer der begravelser af dødfødte børn, ialt 51. Der er relativt flest efter århundredeskiftet, men det kan sikkert forklares med det øgede befolkningstal.

Fordelingen på befolkningen synes også stort set jævn: 34 par har fået hver eet dødfødt barn, to ægtepar hver to og tre hver tre. Den triste rekord indehaves ejendommeligt nok af en mand, der må tegne sig for fire begravelser af dødfødte børn fordelt på to koner. I det ene tilfælde drejer det sig om tvillinger, altså ialt 5 børn. Og dog er dette ikke alt. Inden denne række af ulykker er begyndt, er han allerede nævnt i begravelsesprotokollen som enke-mand efter en kvinde, der døde i barsel 1795. Dette barn er hverken registreret som dødt eller døbt.

Dødsårsager

Hyppigste dødsårsag for små børn (de fleste under 1 år) er *slag* (15 tilfælde). Det er sikkert noget andet end *et slag*, hvilket blev angivet som dødsårsag i et tilfælde, hvor der var blevet holdt ligsyn over et lille barn. - Andre årsager kan være *sårelse* og *barnesvaghed* og for de lidt større børn kighoste, kopper og mæslinger.

Hos de voksne er alderdom (eller alderdoms svaghed) naturligt nok hyppigste dødsårsag, ialt 19 tilfælde. Men man skulle være temmelig gammel for at falde ind under denne kategori. Dens gennemsnitsalder er 83,5 år.

Næsthypigste årsag blandt voksne er sygdomme, der vedrører brystet (brystsye, brystvattersot). Her er 14 tilfælde med en gennemsnitlig levealder på 52 år. Men spredningen i gruppen er ret stor. Den ældste er 80 og den yngste 17 år.

Tæring ramte syv i alderen 27-76 år. · Død i

forbindelse med barsel er (kun) registreret i 4 tilfælde.

Ulykker forekommer selvfølgelig også. En af de mere elskelige burde egentlig ikke omtales her, da den gælder en gammel kvinde fra Krog i annex sognet. Hun var gået til Lindeballe sogn i et eller andet ærinde. På vejen hjem var hun blevet træt og havde sat sig til hvile ved en klynegrav. Da hun skulle videre, var hun gledet ned i graven og omkommet. Hun blev 90 år. Hvordan man end beregner afstanden fra Krog til Lindeballe sogn, er vej-længden betragtelig, så det var en helt pæn præstation, den gamle sluttede af med.

Pastor Müller selv er noteret for at være død af *pleures tillige med brystvattersot*. - *Pleures* har uden tvivl forbindelse med det franske *pleuresie*, der kan oversættes til »brysthindebetændelse«; men problemet er naturligvis, at der er gået 200 år siden denne diagnose, og man ikke kan vide om ordene dengang blev brugt om det samme som idag.

Hvad der skjuler sig bag en sådan betegnelse, har pastor Müller måske selv været med til at antyde. For selv om denne samvittighedsfulde præst aldrig brugte kirkebogen til notater om sig selv, så fandt han sig dog nødsaget til at anføre messefald og grundene dertil. Og det er blevet til en hel lille sygejournal for hans eget vedkommende:

I 1802, året for hans død, havde der været messefald hele januar måned. Da han kom hjem fra fastegudstjenesten i Vorbasse kirke 2. onsdag i fasten, fik han sådan en pine i sit højre øre, at han ikke kunne tænke på at tage til Grene. Et par uger efter måtte han vende om, da han var på vej til Grene, fordi han blev overfaldet af en feberagtig kulde.

Så gik arbejdet øjensynligt atter sin vante gang. Men 6. søndag efter trinitatis var der messefald i begge kirker, fordi han om lørdagen var blevet angrebet af så stærk kolik og

mavesmerter, at han straks måtte konsultere lægen i Ribe. - Næste søndag var sygdommen krøbet ned i benene, så han ikke kunne få sine støvler på; derfor igen messefald. De følgende to søndage havde han forsøgt at klare problemet ved at låne sig frem til nogle mere rummelige støvler; men han kunne ikke holde til mere end gudstjenesten i Vorbasse; altså igen messefald i Grene. - Stærke smerter, vand i benene og siden også i lungerne (brystvattersot). Er det en blodprop med dens følgevirkninger, der skjuler sig under *pleures og brystvattersot?*

Listen over messefald synes iøvrigt at godtgøre, at Müller ikke var den, der skånedes sig selv utidigt. - Messefald har der været mange af, især i Grene, hvor vejene om vinteren kunne være spærret af snedriver eller oversvømmet i tøvejr. En onsdag i fasten havde han vovet at gennemført turen til Grene ad lange omveje; det forsøg turde han ikke gentage onsdagen efter.

Selv i Vorbasse kunne der blive aflyst gudstjenester, fordi ingen mennesker kunne komme til kirken på grund af hårdt vejr. Og præsten var ikke den, der gav op først. Anden juledag 1801 kørte han til kirken for at nå frem, blot for at opdage, at ingen andre var kommet. - Om sommeren kunne vejret iøvrigt også give anledning til messefald: Trinitatis søndag 1799 var den 19. maj; da var vejret så hårdt, at Müllers heste ikke kunne trække ham frem til Grene, hvis han ellers ikke ville miste dem. De var i ynkelig forfatning. - Det var før læplantningens tid!

Noter:

- 1: Sine titulo: uden titel.
- 2: 2. søndag i fasten.
- 3: fader.
- 4: moder.
- 5: Se f.eks. Anne Riising: Danmarks middelalderlige Prædiken, Gads Forlag 1969.

Johs. Lind, sognepræst, Kirkegade 116, 6700 Esbjerg. Født 1933. Har skrevet til Løgumkloster-studier 1983 og Sønderjysk Månedsskrift 1983-85 (om kniplingeindustrien), Personalhistorisk Tidsskrift 1986 (om brug af computer i slægts- og lokalforskning) samt Bol og By 1987 (om sognefogeder o. 1700).